

Diagonalisace matic

Odpřednesenou látku naleznete v kapitolách 10.1, 10.3
a 10.4 skript *Abstraktní a konkrétní lineární algebra*.

Minulá přednáška

- ① Pojmy vlastní hodnota a vlastní vektor lineárního zobrazení.
- ② Věta o diagonalisovatelnosti čtvercových matic nad $\mathbb{C}$.

Dnešní přednáška

- ① Diagonalisovatelnost matic nad $\mathbb{C}$ a nad $\mathbb{R}$.
- ② Dvě aplikace: řešení rekurentních rovnic a funkce matic.^a

---

^aTyto dvě aplikace nebudou zkoušeny!

Připomenutí důležité vlastnosti tělesa $\mathbb{C}$

Každý polynom $p(x)$ v $\mathbb{C}[x]$ stupně n má přesně n kořenů (počítaných i s násobnostmi).^a

^aTéto vlastnosti tělesa $\mathbb{C}$ se říká algebraická uzavřenosť.

- ① Komplexní číslo λ je kořen polynomu $p(x) \in \mathbb{C}[x]$ **násobnosti k** , pokud platí rovnost $p(x) = (x - \lambda)^k \cdot q(x)$ pro $q(x) \in \mathbb{C}[x]$ a $q(\lambda) \neq 0$.
- ② Speciálně: číslo λ má jako kořen $p(x)$ **násobnost nula** právě tehdy, když λ není kořenem polynomu $p(x)$.

Důsledek (téma 08A, tvar věty o diagonalisaci pro $\mathbb{F} = \mathbb{C}$)

Pro čtvercovou matici $\mathbf{A}$ nad $\mathbb{C}$ jsou následující podmínky ekvivalentní:

- ① Matice $\mathbf{A}$ diagonalisovatelná.
- ② Pro každé komplexní číslo λ platí: násobnost λ jako kořene polynomu $\text{char}_{\mathbf{A}}(x)$ je rovna $\dim(\text{eigen}(\lambda, \mathbf{A}))$.

Příklad

Pauliho matice^a jsou následující tři matice nad $\mathbb{C}$:

$$X = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \quad Y = \begin{pmatrix} 0 & -i \\ i & 0 \end{pmatrix} \quad Z = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix}$$

Všechny tyto matice jsou diagonalisovatelné:

- ① Matice Z již diagonální je.

---

^aJde o důležitý příklad v kvantové mechanice a **kvantovém počítání**. Matice X , Y a Z jsou operátory spinu ve směrech os x , y , z a značívají se též σ_x (také: σ_1) σ_y (také: σ_2) σ_z (také: σ_3)

Užitečná početní cvičení: platí rovnosti

① $\sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \sigma_3^2 = -i \cdot \sigma_1\sigma_2\sigma_3 = \mathbf{E}_2$.

② $\{\sigma_j, \sigma_k\} = 2\delta_{jk}\mathbf{E}_2$, kde $\{\sigma_j, \sigma_k\} = \sigma_j\sigma_k + \sigma_k\sigma_j$ je tzv **Poissonova závorka** a δ_{jk} je **Kroneckerův symbol**.

③ $[\sigma_j, \sigma_k] = \sum_{l=1}^3 2i\epsilon_{jkl}\sigma_l$, kde $[\sigma_j, \sigma_k] = \sigma_j\sigma_k - \sigma_k\sigma_j$ je tzv **komutátor** a ϵ_{jkl} je **Levi-Civitův symbol**.

Příklad (pokrač.)

- ② Diagonalisace matice $X = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$.

Platí $\text{char}_X(x) = x^2 - 1 = (x - 1) \cdot (x + 1)$.

Vlastní hodnoty a vlastní vektory matice X jsou: $\lambda_1 = 1$,

$$\mathbf{t}_1 = \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \end{pmatrix} \text{ a } \lambda_2 = -1, \mathbf{t}_2 = \begin{pmatrix} 1 \\ -1 \end{pmatrix}.$$

Tudíž

$$\begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \approx \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix}$$

a operátor X je diagonální v bázi $(\mathbf{t}_1, \mathbf{t}_2)$.

Příklad (pokrač.)

- ③ Diagonalisace matice $Y = \begin{pmatrix} 0 & -i \\ i & 0 \end{pmatrix}$.

Platí $\text{char}_Y(x) = x^2 - 1 = (x - 1) \cdot (x + 1)$.

Vlastní hodnoty a vlastní vektory matice Y jsou: $\lambda_1 = 1$,

$$\mathbf{v}_1 = \begin{pmatrix} -i \\ 1 \end{pmatrix} \text{ a } \lambda_2 = -1, \mathbf{v}_2 = \begin{pmatrix} i \\ 1 \end{pmatrix}.$$

Tudíž

$$\begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \approx \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix}$$

a operátor Y je diagonální v bázi $(\mathbf{v}_1, \mathbf{v}_2)$.

Jordanův tvar čtvercové matice

Ať $\mathbf{A}$ je matici typu $n \times n$ nad $\mathbb{F}$ taková, že polynom $\text{char}_{\mathbf{A}}(x)$ lze rozložit na součin lineárních faktorů.^a

Potom lze dokázat, že $\mathbf{A}$ je „téměř diagonalisovatelná“. Přesněji: platí $\mathbf{A} \approx \mathbf{J}$, kde

$$\mathbf{J} = \begin{pmatrix} \mathbf{B}_1 & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \mathbf{B}_2 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & \mathbf{B}_3 & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & & & & & \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & \mathbf{B}_p \end{pmatrix}$$

kde $\mathbf{B}_1, \mathbf{B}_2, \dots, \mathbf{B}_p$ jsou tzv. Jordanovy segmenty rozměrů $m_1 \times m_1, m_2 \times m_2, \dots, m_p \times m_p$, kde $m_1 + \dots + m_p = n$.

O Jordanově tvaru budeme mluvit na příští přednášce (téma 09A).

^aTo platí například pro libovolnou matici nad $\mathbb{C}$.

Příklad

Ať $\mathbf{A} = \begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix}$ je regulární matice nad $\mathbb{R}$. Potom platí:

- ① $\text{char}_{\mathbf{A}}(x) = (a - x)^2 + b^2 = x^2 - 2ax + (a^2 + b^2)$.
Diskriminant tohoto výrazu je $-4b^2$.

Matice $\mathbf{A}$ je tedy nad $\mathbb{R}$ diagonalisovatelná **pouze** v případě $b = 0$.

V tomto případě ale $\mathbf{A}$ už je diagonální: $\mathbf{A} = \begin{pmatrix} a & 0 \\ 0 & a \end{pmatrix}$ a musí platit $a \neq 0$, protože $\mathbf{A}$ je regulární.

Matice $\mathbf{A}$ je tedy maticí změny měřítka (změna je stejná na obou souřadnicových osách).

Příklad (pokrač.)

- ② V případě $b \neq 0$ matice $\mathbf{A} = \begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix}$ není nad $\mathbb{R}$ diagonalisovatelná.

Matrice $\mathbf{A}$ (chápaná jako matice nad $\mathbb{C}$) má vlastní hodnoty

$$\lambda_1 = a + bi \text{ a } \lambda_2 = a - bi, \text{ protože}$$

$$\text{char}_{\mathbf{A}}(x) = x^2 - 2ax + (a^2 + b^2) = (x - (a + ib)) \cdot (x - (a - ib)).$$

Označme $r = |\lambda_1| = |\lambda_2| = \sqrt{a^2 + b^2}$. Dále označme jako α

úhel^a mezi vektory $\begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}$ a $\begin{pmatrix} a \\ b \end{pmatrix}$.

Potom

$$\mathbf{A} = \begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} r & 0 \\ 0 & r \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} \cos \alpha & -\sin \alpha \\ \sin \alpha & \cos \alpha \end{pmatrix}$$

To jest: $\mathbf{A}$ je rotace o úhel α , následovaná změnou měřítka.

^aÚhlu α se říká **argument** komplexního čísla $a + bi$. Platí tedy rovnost $a + bi = r \cdot (\cos \alpha + i \sin \alpha) = r \cdot e^{i\alpha}$.

Tvrzení (klasifikace regulárních transformací roviny)

Ať $\mathbf{M} : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$ je regulární a ať nemá 2-násobnou vlastní hodnotu. Pak $\mathbf{M}$ je podobná buď

- ① matici $\begin{pmatrix} a & 0 \\ 0 & b \end{pmatrix}$, kde $a \neq b$ jsou z $\mathbb{R}$ a $a \cdot b \neq 0$,

nebo

- ② matici $\begin{pmatrix} r & 0 \\ 0 & r \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} \cos \alpha & -\sin \alpha \\ \sin \alpha & \cos \alpha \end{pmatrix}$, kde $r > 0$ a $\alpha \in [0; 2\pi)$.

Slogan

Regulární transformace roviny bez 2-násobných vlastních hodnot jsou **pouze** dvou typů:

- ① Změny měřítka (změna měřítka je na každé souřadnicové ose **jiná**).
- ② Rotace následované změnou měřítka **stejnou** na obou souřadnicových osách.

Důkaz (klasifikace regulárních transformací roviny).

- ① V případě, kdy $\mathbf{M}$ je diagonalisovatelná nad $\mathbb{R}$, má $\mathbf{M}$ dvě různé reálné vlastní hodnoty a, b . Tudíž $\mathbf{M} \approx \begin{pmatrix} a & 0 \\ 0 & b \end{pmatrix}$, kde $a \cdot b \neq 0$, protože $\mathbf{M}$ je regulární.
- ② V případě, kdy $\mathbf{M}$ nad $\mathbb{R}$ diagonalisovatelná není, má $\text{char}_{\mathbf{M}}(x)$ komplexní kořen $\lambda = a + bi$, kde $b \neq 0$. Označme jako $\mathbf{v}$ komplexní vlastní vektor příslušný vlastní hodnotě λ . Označme jako $\mathbf{T}$ matici se sloupcí $\mathbf{t}_1 = \text{Re}(\mathbf{v})$ (vektor reálných částí položek vektoru $\mathbf{v}$) a $\mathbf{t}_2 = \text{Im}(\mathbf{v})$ (vektor imaginárních částí položek vektoru $\mathbf{v}$).

Potom platí rovnost $\mathbf{M} = \mathbf{T} \cdot \begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix} \cdot \mathbf{T}^{-1}$.

Nyní stačí použít předchozí příklad. ■

Výpočet mocnin diagonalisovatelné matice

Pro diagonalisovatelnou matici $\mathbf{A}$ typu $n \times n$ nad $\mathbb{F}$ platí:

$$\mathbf{A} = \mathbf{T} \cdot \mathbf{D} \cdot \mathbf{T}^{-1} \text{ pro nějakou regulární matici } \mathbf{T}.$$

Tudíž: $\mathbf{A}^2 = \mathbf{A} \cdot \mathbf{A} = (\mathbf{T} \cdot \mathbf{D} \cdot \mathbf{T}^{-1}) \cdot (\mathbf{T} \cdot \mathbf{D} \cdot \mathbf{T}^{-1}) = \mathbf{T} \cdot \mathbf{D}^2 \cdot \mathbf{T}^{-1}$.

Obecně: $\mathbf{A}^k = \mathbf{T} \cdot \mathbf{D}^k \cdot \mathbf{T}^{-1}$, pro všechna přirozená čísla $k \geq 0$.

Protože mocniny diagonální matice lze počítat velmi rychle, lze rychle počítat i mocniny diagonalisovatelných matic.

Ukážeme dvě aplikace umocňování:

- ① Řešení lineárních homogenních rekurentních rovnic.
To je důležité při analýze složitosti rekursivních algoritmů.
- ② Základní myšlenku funkcí matic.
To je důležité ve fyzice, grafice, kvantovém počítání, ...

Příklad (Fibonacciho posloupnost)

Hledáme posloupnost čísel $F(n)$, splňující **lineární rekurentní rovnici** $F(n+2) = F(n+1) + F(n)$, pro všechna př. č. $n \geq 0$.

Cíl: chceme **explicitní vzorec** pro $F(n)$, $n \geq 0$.

Evidentně: známe-li $F(0)$ a $F(1)$, známe všechna $F(n)$.^a

- ① Vytvoříme **generující matici** $\mathbf{F} = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}$ pro kterou platí:

$$\mathbf{F} \cdot \begin{pmatrix} F(0) \\ F(1) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} F(1) \\ F(2) \end{pmatrix}, \text{ obecně } \mathbf{F}^n \cdot \begin{pmatrix} F(0) \\ F(1) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} F(n) \\ F(n+1) \end{pmatrix}.$$

- ② Matice $\mathbf{F}$ je diagonalisovatelná nad $\mathbb{R}$: $\lambda_1 = \frac{1+\sqrt{5}}{2}$, $\lambda_2 = \frac{1-\sqrt{5}}{2}$

$$\mathbf{D} = \begin{pmatrix} \lambda_1 & 0 \\ 0 & \lambda_2 \end{pmatrix} = \mathbf{T}^{-1} \cdot \mathbf{F} \cdot \mathbf{T}, \quad \mathbf{T} = \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ \lambda_1 & \lambda_2 \end{pmatrix}, \quad \mathbf{F}^n = \mathbf{T} \cdot \mathbf{D}^n \cdot \mathbf{T}^{-1}$$

^aPožadavkům $F(0) = x_0$ a $F(1) = x_1$ se říká **počáteční podmínka**. Pro klasickou Fibonacciho posloupnost jde o $F(0) = 1$, $F(1) = 1$.

Příklad (Fibonacciho posloupnost, pokrač.)

$$\begin{aligned}
 ③ \quad & \begin{pmatrix} F(n) \\ F(n+1) \end{pmatrix} = \mathbf{T} \cdot \begin{pmatrix} \lambda_1^n & 0 \\ 0 & \lambda_2^n \end{pmatrix} \cdot \mathbf{T}^{-1} \cdot \begin{pmatrix} F(0) \\ F(1) \end{pmatrix} = \\
 & \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ \lambda_1 & \lambda_2 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} \lambda_1^n & 0 \\ 0 & \lambda_2^n \end{pmatrix} \cdot \frac{1}{\lambda_2 - \lambda_1} \cdot \begin{pmatrix} \lambda_2 & -1 \\ -\lambda_1 & 1 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} F(0) \\ F(1) \end{pmatrix} = \\
 & \frac{1}{\lambda_2 - \lambda_1} \cdot \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ \lambda_1 & \lambda_2 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} \lambda_1^n & 0 \\ 0 & \lambda_2^n \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} \lambda_2 & -1 \\ -\lambda_1 & 1 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} F(0) \\ F(1) \end{pmatrix}
 \end{aligned}$$

Takže: $F(n) = \frac{\lambda_1^n \cdot \lambda_2 - \lambda_2^n \cdot \lambda_1}{\lambda_2 - \lambda_1} \cdot F(0) + \frac{-\lambda_1^n + \lambda_2^n}{\lambda_2 - \lambda_1} \cdot F(1)$

V klasickém případě (tj když $F(0) = F(1) = 1$), je

$$\begin{aligned}
 F(n) &= \frac{\lambda_1^n \cdot \lambda_2 - \lambda_2^n \cdot \lambda_1}{\lambda_2 - \lambda_1} + \frac{-\lambda_1^n + \lambda_2^n}{\lambda_2 - \lambda_1} = \\
 &= \lambda_1^n \cdot \frac{\lambda_2 - 1}{\lambda_2 - \lambda_1} + \lambda_2^n \cdot \frac{1 - \lambda_1}{\lambda_2 - \lambda_1}
 \end{aligned}$$

Poznámky (lineární homogenní rekurence k -tého řádu)

Obdobným způsobem lze řešit jakoukoli **homogenní lineární rekurentní rovnici k -tého řádu**: hledáme posloupnost $X(n)$ prvků $\mathbb{F}$, které splňují

$$X(n+k) = a_1 X(n+k-1) + a_2 X(n+k-2) + \dots + a_k X(n)$$

pro všechna přirozená čísla $n \geq 0$, kde $a_1, \dots, a_k$ jsou v $\mathbb{F}$.

Jediné, co potřebujeme, je diagonalisovatelnost generující matice.

- ① Řešení rekurentních rovnic hraje zásadní úlohu při **analýze složitosti rekursivních algoritmů**.
- ② Podobné postupy fungují i pro **lineární homogenní diferenciální rovnice k -tého řádu**. Viz Dodatek O **skript**.

Příklad (exponenciála matice)

Víme, že funkce e^x má Taylorův rozvoj $e^x = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{x^n}{n!}$.

Pro čtvercovou diagonalisovatelnou matici $\mathbf{X} = \mathbf{T} \cdot \mathbf{D} \cdot \mathbf{T}^{-1}$ definujeme

$$\exp(\mathbf{X}) = \sum_{i=0}^{\infty} \frac{\mathbf{X}^n}{n!} = \sum_{i=0}^{\infty} \frac{\mathbf{T} \cdot \mathbf{D}^n \cdot \mathbf{T}^{-1}}{n!} = \mathbf{T} \cdot \underbrace{\left(\sum_{i=0}^{\infty} \frac{\mathbf{D}^n}{n!} \right)}_{=e^{\mathbf{D}}} \cdot \mathbf{T}^{-1}$$

Konvergenci této řady musíme chápat ve smyslu normy.^a

Lze ukázat, že matice $\exp(\mathbf{D})$ je diagonální, a že platí $\exp(\mathbf{D}) = (\delta_{ij} \cdot e^{d_{ij}})$.

^aTo je velmi technický pojem, nebudeme o něm mluvit. Více například v knize Roger A. Horn, Charles J. Johnson, *Matrix analysis*, Cambridge University Press, 2012, nebo v přednášce A0B01PAN (Pokročilá analýza), nebo v kapitole 13.2 skript. Analogicky exponenciále lze postupovat pro obecnou funkci $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ (případně $f : \mathbb{C} \rightarrow \mathbb{C}$), která má Taylorův rozvoj.

